

«ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ АДАМ ДАМУ» бойынша дәрістер жиынтығы

Автор психология магистрі аға
оқытушы

Матаев Берік Айтбаевич

1-тақырып. Психология пәні, міндеттері мен әдістері

1. Психология ғылымы жайлы түсінік.
2. Психология пәні.
3. Психологияның дамуының негізгі кезеңдері.
4. Психологиядағы зерттеулердің әдістері.
5. Қазіргі заманғы психологиясының негізгі салалары.

ПСИХОЛОГИЯ

ҰҒЫМЫ

Психология – психикалық

құбылыстардың (жан қуаттарының) пайда болу, даму және қалыптасу заңдылықтарын зерттейтін Ғылым.

“Психология” термині гректің екі сөзінен тұрады: оның біріншісі – “псюхе” (жан), екіншісі – “логос” (сөз, ілім), яғни жан туралы ілім деген мағынаны білдіреді.

Психикалық
құбылыстар

```
graph TD; A[Психикалық құбылыстар] --- B[Психикалық процестер]; A --- C[Психикалық қалыптар]; A --- D[Психикалық қасиеттер];
```

Психикалық
процестер

Психикалық
қалыптар

Психикалық
қасиеттер

Психикалық процестер

```
graph TD; A[Психикалық процестер] --> B[Таным процестері: зейін, қабылдау, түйсік, ойлау, сөйлеу, ес, қиял, елес]; A --> C[Эмоционалды – ерік процестері: эмоция, сезім, ерік]
```

Таным процестері:
зейін, қабылдау,
түйсік, ойлау, сөйлеу,
ес, қиял, елес

Эмоционалды – ерік
процестері: эмоция,
сезім, ерік

Психикалық қалып (кейіп) – адамның түрлі көңіл-күйінің тұрақты компоненттері (шабыт, үрейлену, абыржу, сергектік, белсенділік, депрессия, стресс афффект және т.с.с.).

Психикалық қасиеттер – бір адамды екінші бір адамнан ажыратуға негіз болатын ең маңызды, ең тұрлаулы ерекшеліктер.

- Темперамент
- Мінез
- Қабілет
- Тұлға бағыттылығы (дүние таным, сенім, қызығушылық және т.с.с.)

I - кезең

Психология – жан туралы ғылым ретінде.

Бұл психологияға екі мың жылдан астам уақыт бұрын берілген анықтама.

Жанның болуын адам өміріндегі түсініксіз құбылыстардың барлығын түсіндіруге тырысқан.

II - кезең

Психология сана туралы ғылым ретінде.

XVII ғасырда жаратылыстану ғылымдарының дамуымен басталды. Ойлау, сезіну, тілей алу сана деп аталды. Негізгі зерттеу әдісі адамның өзін-өзі бақылап, фактілерді сипаттауы болды.

III - кезең

Психология мінез-құлық туралы ғылым ретінде.

XX ғасырдан басталады.

Психологияның міндеті – тікелей көруге болатын құбылыстарды бақылау, яғни мінез-құлықты, адамның реакциялары.

Адамның қылығын тудыратын түрткілер есепке алынбады.

IV - кезең

**Психология – психиканың
заңдылықтары мен
механизмдерінің
фактілерін зерттейтін
ғылым ретінде.**

Қазіргі заманғы психологиясының негізгі салалары:

- * Жалпы психология;**
- * Балалар психологиясы;**
- * Салыстырмалы психология;**
- * Әлеуметтік психология;**
- * Медициналық психология;**
- * Клиникалық психология;**
- * Жас ерекшелік психологиясы;**
- * Дифференциалды психология;**
- * Девиантты психология;**

- * Эксперименталды психология;
- * Еңбек психологиясы;
- * Заң психологиясы;
- * Әскери психология;
- * Педагогикалық психология;
- * Этнопсихология;
- * Диагностикалық психология
- * Консультациялық психология;
- * Психологиялық ағарту;
- * Топ психологиясы;
- * Түзету психологиясы т.б.

Психологиядағы зерттеу әдістері:

Байқау әдісі

Белгілі жоспар бойынша жүйелі түрде біраз уақыт бойына зерттелуші адамның психикалық ерекшеліктерін қадағалайды.

Байқау әдісі зерттелінуші адамның әрекетіне араласпай-ақ жүргізіледі. Бұл әдіс арқылы зерттелінушінің мінезін, сөз реакциясын, мимикасын байқап, сонымен бірге адамның ерік күші, сезім ерекшеліктері, темпераменті де байқау әдісі арқылы ажыратуға болады екен.

ЭКСПЕРИМЕНТ ӘДІСІ

- Лабораториялық эксперимент – XIX ғасырдың ортасынан бастап, жеке психикалық процестерді зерттеу үшін қолданыла бастады. Тұңғыш рет лабораторияны ашқан 1879 жылы Лейпциг қаласында неміс ғалымы В.Вундт (1832-1920). Ресейде 1885 жылы Б. М.Бехтерев
- Табиғи эксперимент – Психологияға тұңғыш еңгізген және оны өзінің зерттеулерінде көп пайдаланған көрнекті орыс психологы А.Ф. Лазурский (1874-1917) болды. Бұл әдістің айырмашылығы тәжірибе жүргізуші өзіне керек құбылысты табиғи жағдайда тудырып отырады.
- Қылыптастырушы эксперимент А.С. Выгодский

Қосалқы әдістер:

- *Әңгімелесу әдісі* – білім көлеміне қарай күні бұрын әзірленген сұрақтар қояды, мұнда сөйлесу әдісіне мән беріледі.
- *Анкета* – кісі күні бұрын бланкіге жазылып қойылған сұрақтарға жазбаша жауап қайтарады. Сұрақ 5-8 ден аспауы керек.
- *Сұхбат* – сұрақ қоюшы сыналушымен әңгімелеседі, жол – жөнекей оның сөз сараптауына, түрлі реакцияларына зейін салып отырады арнаулы жоспар бойынша жүргізіледі.
- *Математикалық – статистикалық әдіс* – алғаш қолданған ағылшын психологы Спирмен 1904жылы. Осы әдіспен адам интелектісін, музыкалық, математикалық қимыл – қозғалыс қабілеттерін шамамен белгілеуге болады.
- *Тест* – бала білімі мен икемділігі, бейімділігі, жалпы ақыл – ойының даму дәрежесі, не жекелеген жан қуаттарының дамып, қалыптасуы жөнінен мағлұмат алуға көиектеседі.

2-тақырып.

Психика ұғымы

- 1) объективті шындықты түйсік, қабылдау, елестету, сезім, ерік, ойлау арқылы белсенді бейнелейтін мидың жүйелі қасиеті;
- 2) адамның жан-дүниесінің сапалық күйі мен сипатын жинақтайтын рухани бірлестігі;
- 3) Психика – бұл жоғары дамыған мидың материясы және объективті дүниенің субъективті бейнелеуі.

Психиканың пайда болуы туралы теориялар:

- *Панпсихизм* (баршада психика бар);
- *Биопсихизм* (тірі жанда, табиғатта, мөсімдікте психология бар);
- *Антропсихизм* (адамда психика бар, өсімдіктер, жануар – тірі автоматтар);
- *Нейропсихизм* (жүйке жүйесі барларға ғана психика тән).

Психика қасиеттері

- *Инстинг* – органиканың белгілі тіршілік жағдайына, өскен ортасына әбден көніккенін көрсететін мінез-құлықтардың түрі. Оның 3 түрі бар : 1)қорғаныс. 2) тамақтану. 3)жыныстық.
- *Дағды* – бір әрекеттің қайталана берілуінің нәтижесінде бірте-бірте жасалынатын іс-әрекет.
- *Сезгіштік* – органиканың сыртқы ортаны түйсіне алу сезімі.
- *Тітіркенгіштік* – биологиялық мәнді әсерлерге жауап бере алуы.

Адам психикасының айырмашылығы

- 1) Жануарлардың мінез-құлқы барлық уақытта биологиялық матифтермен байланысты жануарлардың мінез-құлқы негізінде биологиялық қажеттілік жатыр.
- 2) Жануарлардың мінез-құлқы барлық уақытта тікелей қабылданған стимулдармен ғана анықталады.
- 3) Жануарларда біреудің тәжірибесін ұғынып, оны басқаларға жеткізу болмайлы

АДАМНЫҢ САНАЛЫ ӘРЕКЕТТЕРІНІҢ ЖАНУАРЛАРДАН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ:

- 1)Адамның іс-әрекеті күрделі қажеттіліктермен сипатталады. Оларды жоғарғы қажеттіліктер деп атайды.
- 2)Адамның саналы әрекеті сыртқы ортадан алған әсерлерін ғана анықталмайды. Адам баласы сыртқы ортадағы жағдайларды өте терең бейнелей алады. Олардың себепті байланыстарын да анықтай алады.
- 3)Еңбек құралдарын жасап, оны пайдалану. Адам баласы еңбек құралдарын боспар бойынша жасап, оны керекті уақытта ғана пайдаланып, сақтап қояды.
- 4)Қоғамдық тәжірибенің берілуі. Адамдарда, жануарларда да өзіне тән тәжірибесі бар. Бірақ адам баласы ғана қоғамдық тәжірибені иемдене алады. Қоғамдық тәжірибе адамның психикасын жетілдіреді.
- 5)Сезім ерекшеліктері. Адам да жануар да айналада болып жатқан құбылыстарға өзінің сезімін білдіреді. Бірақ, тек адам ғана қуанышты және қайғылы жағдайларға түрліше жауап қайтарады.
- 6)Өсу, даму шарты. Адам ел арасында өсіп-дамыса ғана адам бола алады.

Онтогенез және филогенез

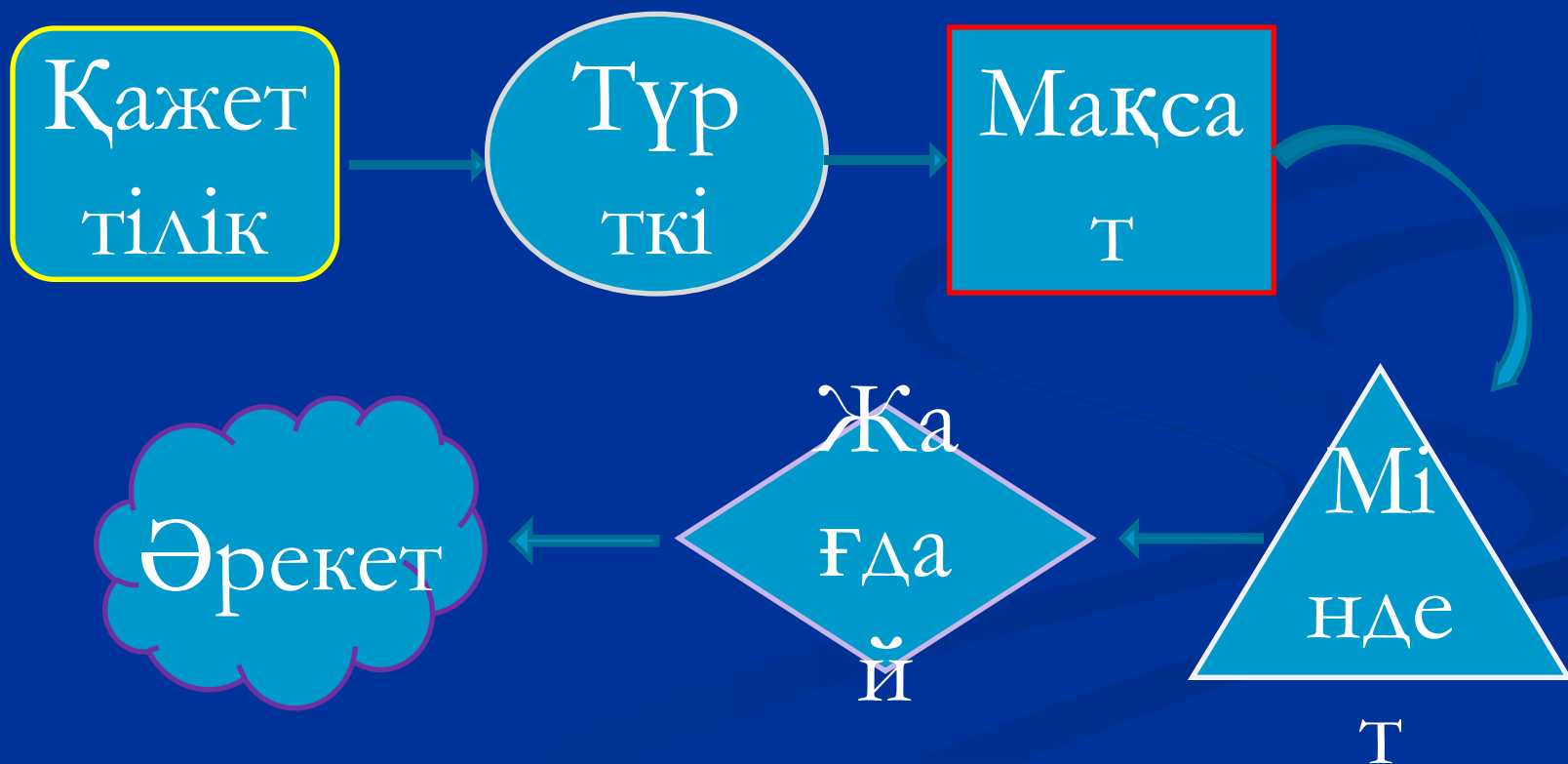
- Онтогенез - бұл бір дарақтың туу үдерісінен өлгенге дейінгі жеке дамуы. Онтогенез барысында дамып келе жатқан организмнің жеке мүшелері өсіп, жіктеледі және бірігеді.
- Филогенез - бұл барлық тіршілік атаулының тарихи даму үдерісі. Биогенетикалық заң биологиялық терминсіз былай тұжырымдалады: «Әрбір тірі ағза ғаламшарда тіршіліктің даму тарихын тұтасымен қайталайды».

Зтақырып

Іс-әрекет

- Адамның қоршаған ортамен белсенді қарым-қатынасқа түсуі
- Адамның белгілі бір мұқтаждықты қанағаттандыруға бағытталған белсенді қылықтары
- Адам іс - әрекетінің белгілі түрімен айналысу арқылы ғана сыртқы ортамен белсенді түрде байланыс жасап, оны шамасынша өзгертіп отырады.

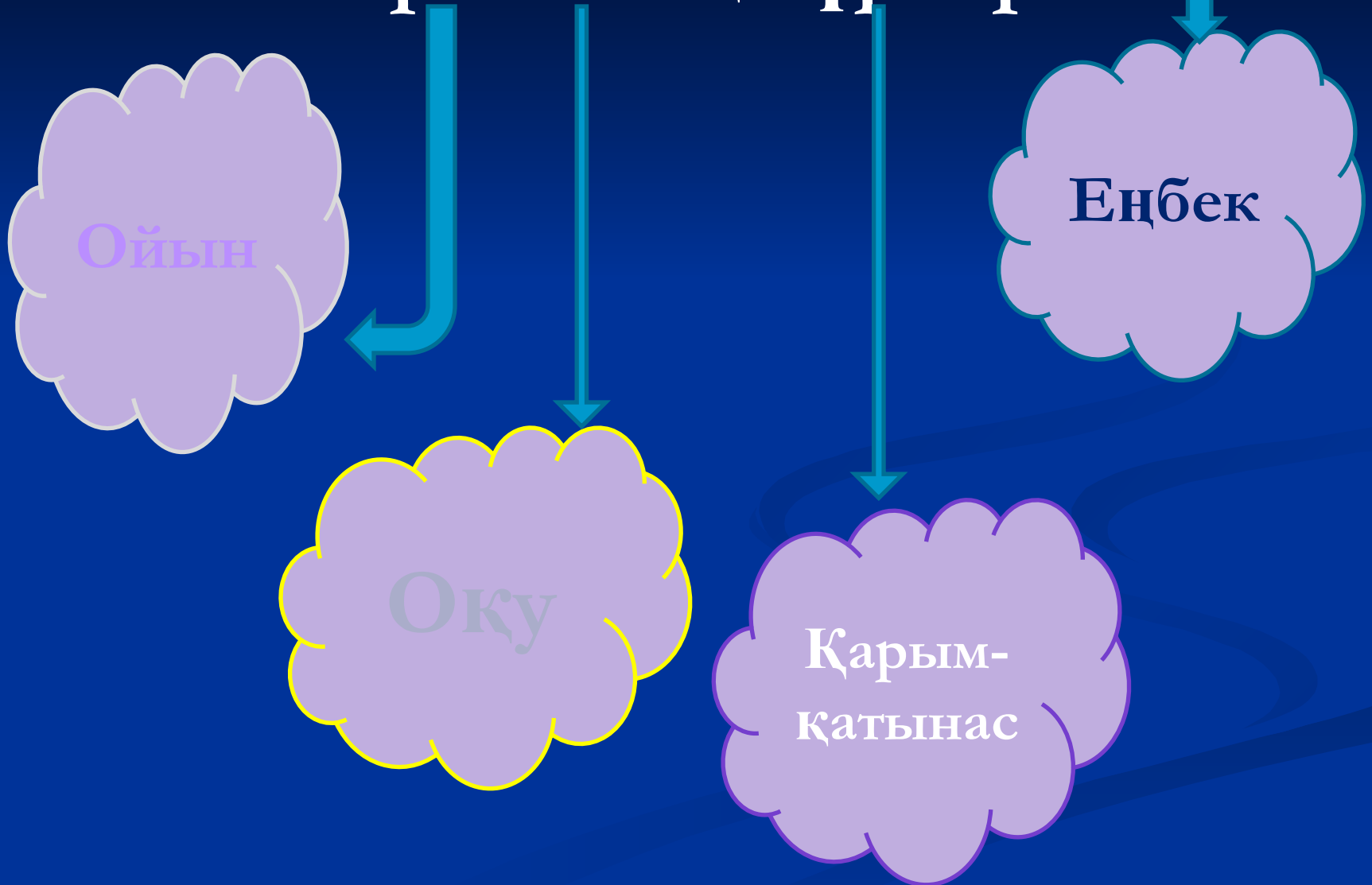
ІС-ӘРЕКЕТ ҚҰРЫЛЫМЫ:

Іс-әрекеттің компоненттері:

- Икем – адамның бір істегі шеберлігі
- Дағды – адамның бір істегі біліктілігі
- Әдет – адамның санасынан тыс жүретін әрекет

Іс-әрекеттің түрлері.

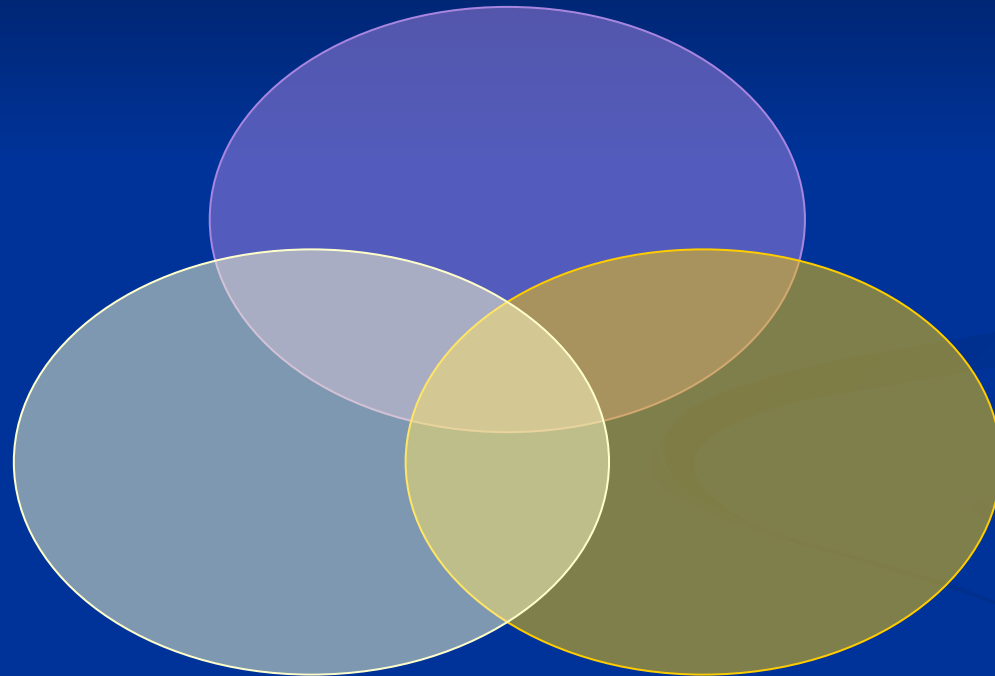

Ойын іс-әрекетінің психологиялық ерекшеліктері

Ойын – шындықты тануға, мінез-құлықтың белгілі формаларының қалыптасуына, топтық ережелер мен заңдарды меңгеруге, байқау және сындық көзқарастың, адамгершілік сенімдердің және әдеттердің қалыптасуына, еріктік және ақыл-ой дамуына ықпал жасайды.

Ойынның психологиялық құрылымы:

Еркін
шығармашы
лық

Эмоционал
дық
реңділік

Іс-әрекеттің
Белсенді
сипаты

**Оқудың психологиялық
ерекшеліктері.**

**Оқу – іс-әрекеттің негізгі
саласы, еңбек процесін
нәтижелі орындауға қажетті
білімді, дағды мен шеберлікті
меңгерту процесі.**

- ***Оқу іс-әрекеті*** – тұлғаның қалыптасуына көмектесетін әлеуметтік ұйымдасқан іс-әрекет.
- **Оқыту** – адамның индивидуалды ерекшеліктері, оның қабілеті, қызығушылығы, мінез – құлықтарының көріну процесі.

Оқыту аспектілері:

- - мазмұнды (оқыту пәндер туралы білімде көрінетін мазмұнды тәжірибенің дамуы мен қалыптасу процесі).
- - операциялы (оқыту практикалық әрекеттердің қалыптасу процестері: перцептивті, ойлау, мнемикалық, тілдік, эвристикалық, орындаушылық және т.б.)
- - мотивациялық (оқыту – түрткілердің оянуы, жаңа түрткілердің қалыптасу процесі)
- - дүниеге көзқарас (оқыту – көзқарастар мен сенімдердің қалыптасу процесі);

Еңбек

- **Еңбек** – материалды құндылық пен рухани құндылықтың пайда болу нәтижесіндегі адамның іс - әрекет формасы.
- **Еңбек** – бұл тұлғаның дамуы мен тіршілік ету және адам қоғамының тұтастылықтағы шарты.
- **Еңбек** құралдары мен өнімдері.
- Күрделінген заттық әрекеттер белгілі бір тұлғаның алдына қойылған білім, иреушілік және дағды қасиеттерінде алға шығады.

- **Білім** – шынайылықтың көрінуі мен заттың саналы бейнеленуі. Бұл іс - әрекеттің нәтижесі мен алғышарттары.
- Білімнің үлгілі (көрнекілі) және түсіндермелі (түсінік, бақылау, тіл арқылы айтылу) формалары.
- **Дағды** – саналы автоматтандырылған әрекет.
- Дағдының қалыптасу этаптары: таныстырулық, аналитикалық, ситуативті;

- **Жаттығу** - әрекеттің жиі орындалуы. Индукция (тасымал), жеке интерференция.
- **Әдет** – орындалу процесі қажеттілік болып табылатын әрекет.

- **Икемділіктің** мазмұны әртүрлі білімдер мен әрекеттер жүйесін мақсатты және эффективті қолдану болып табылатын күрделі әрекет.
- **Икемділік** құрылымдағы шығармашылық элемент.
- **Икемділіктің қалыптасу** жолы: кейінгі жалпыланумен тапсыраны шешу.
- **Икемділіктің ерекшелігі** – білім, икемділік, жалпыланушылық, негізінде орындау.

Адамның іс-әрекетінің даму жүйесін сөз еткенде, біз оның мына төмендегідей іс-әрекеттерінің прогрешіл қайта жасалу аспектілерінің түрлерін айтамыз:

- 1. Адам іс-әрекетінің филогенетикалық даму жүйесі .
- 2. Адам түрлі іс-әрекеттер процестер араласа отырып өзінің онтогенезде болатын жеке дамуы.
- 3. Іс-әрекет түрлерінің өзгеруі және ішінара өз ішінде алмасу .
- 4. Іс-әрекет дифференциациясы. Бір іс-әрекеттің әлсіреуінен өзге жекелеген дербес іс-әрекетке айналуы.

4 -тақырып. Адам аралық қарым-қатынастар психологиясы

- **Қарым-қатынас** - өзара ақпарат алмасу, өзара әрекеттестік жасау, өзара қатынас жасау.
- **Қарым-қатынастың құрылымы;**
 1. Коммуникация;
 2. Интеракция;
 3. Перцепция.

**Қарым-
Қатынас қызметтері**

```
graph TD; A[Қарым-Қатынас қызметтері] --> B[Коммуникация-мәлімет беру]; A --> C[Интеракция-адамдардың бірлескен әрекетінде әсерлесуін көрсететін қарым-қатынас компоненті]; A --> D[Перцепция-өзара қабылдау және адамдардың бірін-бірі түсінуі];
```

**Коммуникация-
мәлімет беру**

**Интеракция-
адамдардың
бірлескен
әрекетінде әсерлесуін
көрсететін қарым-
қатынас компоненті**

**Перцепция-
өзара қабылдау және
адамдардың бірін-
бірі түсінуі**

Қарым-қатынас деңгейлері:

- Макродеңгей (адамның өмірбойы қоршап келе жатқан қарым-қатынас)
- Мезодеңгей (анықталған, белгіленген бір уақыт мерзіміне қатысты қарым-қатынас)
- Микродеңгей (бір-екі көрісумен қалатын қарым-қатынас)

Қарым-қатынастың түрлері:

- 1. Маскілі қарым-қатынастар; бір күннің ішінде бірнеше маска кию. Формалды қарым-қатынас, яғни мұнда маскілерді пайдаланып сұхбаттасушылардың тұлғалық ерекшелігін түсініп ескеруге талпынамыз (сыпайлық, қаталдық, тұйықтық). Шынайы сұхбаттасушыға деген сезімдерін, эмоцияларын қарым-қатынас барысында көрсетпейді.
- 2. Формалды рөлдік қарым-қатынас – мұнда сұхбаттасушының тұлғасы мен әлеуметтік рөлі маңызды болып табылады.
- 3. Іскерлік қарым-қатынас – мұнда сұхбаттасушының іске деген тұлғалық ерекшелігі, мінезі, жасы, көңіл-күйі ескеріледі. Сонымен бірге оның іске деген қызығушылығы мәндік маңызды орын алады.
- 4. Достардың рухани және тұлғалық қарым-қатынасы – мұнда кез келген тақырыпқа әңгіме қозғауға болады, тек сөз арқылы ғана емес жест, мимика арқылы бірін-бірі жақсы түсінеді.
- 5. Манипулятивтік қарым-қатынас сұхбаттасушыдан белгілі бір пайда табуға бағытталған. Ол үшін сұхбаттасушының тұлғалық ерекшелігіне байланысты түрлі әдістер пайдаланады.
- 6. Вербалды және вербалды емес қарым-қатынас.

■ Қарым-қатынас механизмдері:

- рефлексия;
- эмпатия;
- идентификация;
- децентрация;
- стереотипизация;
- каузальді атрибуция;
- ореол эффектісі.

- **Рефлексия** – қарым-қатынасқа түсушінің басқа адам оны қалай қабылдайтынын түсінуі.
- **Эмпатия** – басқаның қуаныш-сүйініштерін дұрыс сезіне білу қасиеті.

- **Идентификация** - қарым-қатынасқа түсуші адаммен өзіңді теңестіру, сол адамның орнына өзіңді қоя алу.
- **Децентрация** – қарым-қатынасқа түсуші адамның позициясын қабылдай алу.

- ***Стереотипизация*** – қарым-қатынас кезінде адамның жасына, жынысына, ұлтына, бет әлпетіне, дене бітіміне, т.б. қатысты адекватты емес қорытынды жасау.
- ***Каузальді атрибутция*** – адамдар туралы алынған мәлімет жеткіліксіз болғанда, оның мүмкін әрекеттері мен қасиеттерін тауып, сол объектіге телу.

- ***Ореол эффектісі*** – адамды жалпы бағалауда адам туралы ақпараттың жеткіліксіз кезінде пайда болатын, оның іс-әрекеті және тұлғалық сапаларын қабылдаудан алатын әсерлер.

Қарым-қатынас психологиясы мынандай құбылыстарды зерттейді:

- адамдардың бір-бірін қабылдауы және түсінуі,
- еліктеу,
- сендіру және нандыру,
- ұйымшылдық немесе жанжалдық,
- біріккен іс-әрекет,
- тұлғааралық қатынастар.

Қарым-қатынас стратегиясы

- Ашық-жабық қарым-қатынас. Ашық қарым-қатынаста әр адам өзінің көзқарасын жеткізе білуі және басқалардың позициясын тыңдауға әрдайым дайындық. Ал жабық қарым-қатынас ақпаратқа деген өзінің көзқарасын қатынасын жеткізе алмауы, қарым-қатынасқа түсуге талпынбауы.
- Монологты стратегия.
- Рольдік тұлғаарлық стратегия (мұғалім-оқушы, үлкен-кіші).

**5-тақырып.
Зейін. Қабылдау. Түйсік.**

**Зейін – психикалық
әрекеттердің қандай да бір
объектіге бағытталып
шоғырлануы.**

Зейін түрлері

```
graph TD; A[Зейін түрлері] --- B[Ырықсыз зейін]; A --- C[Ырықты зейін]; A --- D[Үйреншікті зейін];
```

Ырықсыз
зейін

Ырықты
зейін

Үйреншікті
зейін

Зейіннің физиологиялық негіздері

Зейін ми қабығының функцияларымен байланысты болады. И.П. Павлов бойынша, уақыттың әрбір сәтінде ми қабығында қандай да бір қабат қозуға даяр болады. Бұл аймақ жүйке қабатының индукция процесіне сәйкес жүреді.

И.П. Павловтың “Қозудың оптималды алабы” теориясын А.А. Ухтомскийдің доминанта теориясы толықтыра түседі. Сыртқы дүниенің көптеген тітіркендіргіштерінің ішінде біреуі миға көбірек әсер етеді де, мидың бір алабын қаттырақ, күштірек қоздырады, осындай алабты доминанта деп атайды.

ЗЕЙІН ҚАСИЕТТЕРІ

Қабылдау

Қабылдау – адамның сезім мүшелерінің тікелей әсер ету арқылы заттар мен құбылыстардың мидағы тұтастай бейнеленуі.

Қабылдау – бейнелеудің формасына байланысты үш түрлі болады:

- 1) Кеңістікті қабылдау;
- 2) Уақытты қабылдау;
- 3) Қозғалысты қабылдау.

Қабылдау мақсатқа байланысты
екі түрі болады:

- арнайы (ырықты) қабылдау;
- арнайы емес(ырықсыз) қабылдау.

Қабылдау ұйымдастырылуына
байланысты екі түрлі болады:

- ұйымдаспаған қабылдау;
- ұйымдасқан қабылдау (байқау).

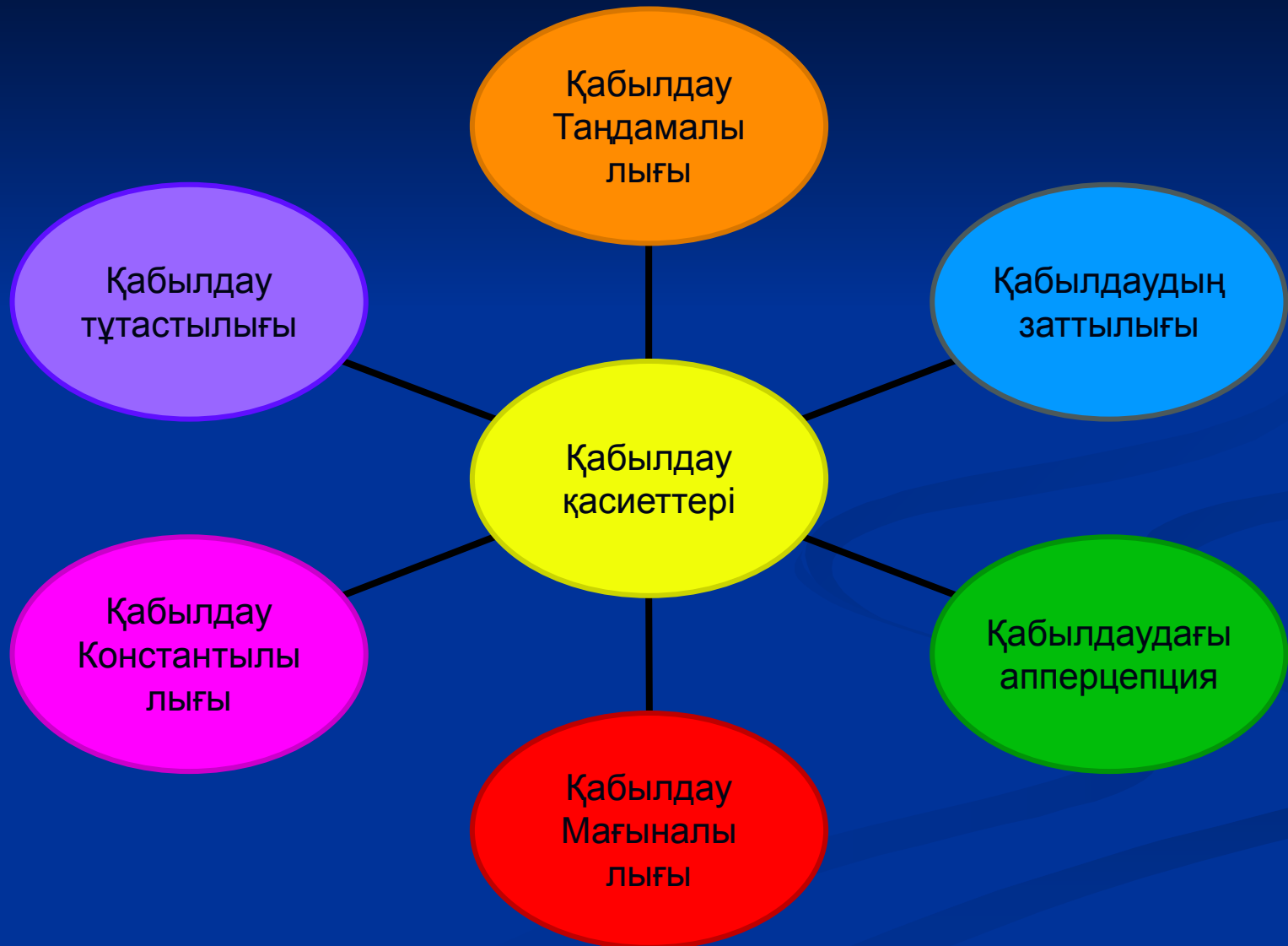
Қабылдаудың физиологиялық негізі

Қабылдау – ми қабығының күрделі анализдік және синтездік қызметінің нәтижесі.

Қабылдаудың физиологиялық негізіне бірнеше тітіркендіргіштердің жиынтығы мен олардың қарым-қатынасында пайда болатын уақытша нерв байланыстары жатады. Мұны И.П. Павлов қатынас рефлексі деп атаған.

Қабылдау – түйсіктегідей бір анализатордың ғана қызметі емес, бірнеше анализаторлардың бірлесіп қызмет істеуінің нәтижесі.

Қабылдаудың негізгі қасиеттері

Түйсік

сыртқы дүние заттары мен құбылыстарының жеке қасиеттерінің сезім мүшелеріне тікелей әсер етуінен пайда болған мидағы бейнеленуі.

Сезім мүшелері - бұл сыртқы орта информацияларын бас ми қыртысына жеткізуші механизм.

Түйсік көмегімен адам санасы заттар мен құбылыстардың негізгі сыртқы белгілерін, ішкі мүше жағдайларын бейнелейді.

Түйсіктің физиологиялық негізі - анализаторлардың іс-әрекеті болып табылады.

Анализатор құрылымы

- 1) Орталық жүйке жүйесінің перифериясындағы тітіркенуді қабылдаушы нервтік аппараттық рецепторлар;
- 2) Өткізуші нерв жолдары, рецепторлардағы қозуларды үлкен ми жарты шарларының сәйкес бөлімдеріне жеткізеді;
- 3) Анализаторлардың ортаңғы ми қыртысының бөлімдерінде рецепторлардан түскен сигналдарды “өңдеу” жүреді.

Түйсік классификациясы және түрлері

Рецепторларға тітіркендіргіштердің әсер ету сипатына байланысты түйсік үш топқа бөлінеді:

1. **Экстрорецептивті** – сыртқы орта заттар мен құбылыстарын бейнелейтін түйсіктер (көру, есту, дәм сезу, тактильді т.с.с.);
2. **Интерорецептивті** - ішкі мүшелердің жағдайын бейнелейтін түйсіктер (ауырғанды сезу, тепе-теңдік, жылдамдық т.с.с);
3. **Проприоцептивті** – дененің қозғалысын бейнелейтін түйсіктер (бұлшық ет қозғалыс түйсіктері).

Түйсік қасиеттері

- ❑ Анализаторда нерв қозуын тудыра алатын тітіркендіргіштің минималды күші түйсіктің төменгі табалдырығы деп аталады.
- ❑ Түйіктің айырма сезгіштігі дегеніміз – тітіркендіргіштің сапасы мен күшін анықтайды.
- ❑ Анализаторлардың сезімталдығы үздіксіз және ұзақ уақыт бойы әсер еткен тітіркендіргіш негізінде жоғарлауы немесе төмендеуі адаптация деп аталады.
- ❑ Бір тітіркендіргіштің әсерінен бірнеше түйсіктің пайда болуын синестезия құбылысы дейді.
- ❑ Сезім мүшелерінің бір-біріне әсерлерінен сезгіштің артуын синсебилизация деп атайды.
- ❑ Тітіркендіргіш әсері тоқталғанына қарамай, аз ғана уақыт болса да түйсіктің өз күшінде қалатын кездерін бір ізді образдар деп атайды.

6-тақырып

Ойлау туралы жалпы түсінік

- Ойлау – заттар мен құбылыстардың жалпы сипаттарын, олардың арасындағы табиғи байланыстары мен қатынастарын бейнелейтін психикалық процесс.
- Ойлау – таным процестерінің ішіндегі ең биік сатыда тұрған жоғарғы процесс.
- Ойлау дегеніміз шындықты жалпылап бейнелеу болғандықтан, ол адамның іс-тәжірбиесіне сүйене отырып, ойлау ісін атқарады.

Ойлау түрлері:

1. Ойлау формасы бойынша үш түрге бөлінеді:

- ❖ Көрнекі әрекеттік ойлау;
- ❖ Көрнекі бейнелік ойлау;
- ❖ Абстрактылы логикалық ойлау.

2. Мәселелерге қатысты екі түрге бөлінеді:

- ❖ Теориялық ойлау;
- ❖ Практикалық ойлау.

3. Анықталуына қатысты екі түрге бөлінеді:

- **диструктивті ойлау;**
- **интуитивті ойлау.**

4. Оригиналдылығына байланысты екі түрге бөлінеді:

- **репродуктивті ойлау;**
- **продуктивті ойлау.**

Ойлау операциялары

- Анализ (талдау);
- Синтез (жинақтау);
- Нақтылау;
- Жалпылау;
- Салыстыру;
- Абстракция.

Ойлау формалары

- ҰҒЫМ
- Пікір
- Ой қорытындылары:
 1. Индуктивтік
 2. Дедуктивтік
- Логика

Ойлау әдістері

- Талдау
- Біріктіру
- Салыстыру
- Дерексіздендіру
- Нақтылау
- Қорыту

Ойлаудың физиологиялық негізі

Ойлаудың физиологиялық негізі И.П. Павловтың бірінші және екінші сигналдар жүйесі жөніндегі іліміне байланысты түсіндіріледі.

Ойлау – ми қабығының күрделі формадағы анализдік – синтездік қызметінің нәтижесі, мұнда екінші сигнал жүйесінің уақытша нерв байланыстары жектеші рөл атқарады.

Сөйлеу

**Сөйлеу – адамдар арасында
қарым-қатынас жасау
үшін тілді қолдануы.**

**Тіл – қарым-қатынас
құралы.**

Сөйлеудің қасиеттері:

- Мазмұндылығы;
- Түсініктілігі;
- Әсерлігі;
- Ықпалдылығы.

Сөйлеу функциясы:

- 1) Көрсету функциясы;
- 2) Әсер ету функциясы;
- 3) Тағайындау функциясы;
- 4) Ақпараттау функциясы

Сөйлеудің түрлері:

- Монологты сөйлеу;
- Диалогты сөйлеу;
- Ауызша сөйлеу;
- Жазбаша сөйлеу;
- Іштей сөйлеу;
- Эгоцентрлік сөйлеу.

Сөйлеудің физиологиялық негізі:

- 1) Перифериялық жүйелер;
- 2) Екінші сигналдар жүйесі;
- 3) Ми қабығындағы сөйлеу орталықтары;
- 4) Сөйлеу механизмдері

7 Тақырып

Ес

Ес – сыртқы орта заттары мен құбылыстарының адам миында сақталып, қайтадан жаңғыртылып, танылып, ұмытылуын бейнелейтін процесс.

Ес – күрделі психикалық процесс.

Ес процестері

Есте қалдыру

Есте сақтау

Қайта
жаңғырту

Тану

Ұмыту

Ес түрлері

Ес қасиеттері

- ❖ Естің көлемі – бұл естің интегралды сипаттамасы, сандық көрсеткіштерді береді, үш процесті қамтиды: еске қалдыру, еске сақтау, қайта жаңғырту.
- ❖ Естің жылдамдығы – адамның еске қалдыру, еске сақтау, қайта жаңғырту кезінде информацияны өңдеп, қолдана алу қабілеті.
- ❖ Естің дәлдігі – еске қалдыру, еске сақтау, қайта жаңғырту процестерінің сапалы көрсеткішін сипаттайды.

- ◆ **Естің ұзақтығы** – адамның белгілі бір уақыт арасында қажетті информацияны ұстай алу қабілеті. Естің осы қасиетіне байланысты ес процесін үшке бөледі:
 - 1) **Ұзақ мерзімді ес** – бірнеше қайталаудан кейін информацияларды ұзақ мерзімге сақтау;
 - 2) **Қысқа мерзімді ес**- қысқа уақыттық қабылдауда еске сақтау мен еске қабылдаудың аз ғана уақыт алуы;
 - 3) **Оперативті ес**- қандай да бір информацияның немесе материалдың мәселені шешіп болғанға дейінгі еске қалдырылып, ұмытылуы.

Қиял

Қиял – сырты орта заттары
мен құбылыстарын
өзгертіп бейнелеу,
табиғатта жоқ заттың
бейнесінің жасалынуы.

Қиялдың жасалынуының негізгі төрт тәсілі бар:

- ❖ Схематизация;
- ❖ Аглютинация;
- ❖ Типизация;
- ❖ Гиперболизация.

Қиялдың физиологиялық негізі
Ми қабығындағы іздердегі қозу,
тежелу, иррадиация.

Қиялдың түрлері

1. Ырықты қиял (активті қиял)
2. Ырықсыз қиял (пассив қиял)
3. Арман
4. Шығармашылық қиял
5. Жасампаз қиял

Елес

Елес - сыртқы дүние заттары мен құбылыстары сезім мүшелеріне әсер ету арқылы жасалынған нақты бейнелерінің қайта жаңғыру процесі.

Елестің процесс ретіндегі функциялары

- 1) Сигналдық - ми қабығында динамикалық стереотиптердің пайда болуымен байланысты;
- 2) Реттеуші – зат пен құбылыс жайлы информациялардың осы шаққа байланысты нақты іс-әрекетте пайдалысын, керектісін таңдай алу;
- 3) Көңіл-күйді қалыпқа келтіруші - сыртқы дүниенің әсерінен адам организмінің бағдарлануы арқылы көрінеді.

Елестердің физиологиялық негізі:

Үлкен жарты шарлардың қабығындағы іздер болып табылады.

Елес түрлері:

- Анализаторлар бойынша;
- Жалпылау дәрежесі бойынша: а) бірегей елес; б) жалпы.
- Ерік күшінің көріну дәрежесі бойынша: а) ырықты; б) ырықсыз.
- Ұзақтығы бойынша: а) қысқа мерзімді елес; б) ұзақ мерзімді елес; в) оперативті елес.

8-тақырып

Ерік

Ерік турлы түсінік.

Еріктің функциялары.

Тұлғаның еріктік қасиеттері.

Ерікті тәрбиелеу.

Ерік – бұл адамның өз мінез-құлқын саналы реттеу қабілеті, өзінің барлық күшін қойылған мақсатқа жетуге бағыттау.

Ерік – іс - әрекеттің саналы реттелуіне негізделген психиканың ерекше формасы. Іс - әрекетті орындау тұлғаның іс - әрекет элементтерін ұйымдастыруы және басқаруы болып табылады, яғни іс-әрекет процесін және өзін басқару. Еріктік іс - әрекет тұлға қасиеттерімен (өмірлік тілекпен, ұмтылыстармен, сенімдермен және т. б.), іс - әрекеттің мазмұнымен, өмірлік жағдайлармен детерминантталған.

Ерік функциялары:

- Түрткілер мен мақсаттарды таңдау;
- Мотивацияның жетіспеушілігінен немесе көптігі кезінде әрекетке итермелеуді реттеу;
- Адам орындайтын адекватты әрекеттер жүйесіне психикалық процестерді ұйымдастыру;
- Қойылған мақсатқа жетуде кедергілерді жеңуге бағытталған психикалық және физикалық мүмкіндіктерді мобилизациялау.

2. Еріктік әрекеттер түрлері :

- ырықты ;**
- ырықсыз ;**
- қарапайым;**
- күрделі.**

Еріктік іс- әрекеттердің құрылымы:

Саналы мақсаттардың қойылуы
(құмарлық, тілек, талпыныс);

Шешім қабылдау (мотивтер күресі, басқа
талпыныстардың пайда болуы);

Жоспарлау және ұйымдастыру (тәсілдер
мен құралдарды таңдау, орындаудың
бірізділігін орнату, ішкі және сыртқы
кедергілерді есепке алу), орындау.

Мотивтердің ішкі күресі еріктік акттің
пайда болуы мен іске асу шарты
ретінде көрінеді.

Еріктің амал кезеңдері

Мақсат және оған жетуге ұмтылу

Мақсатқа жету мүмкіншіліктерін түсіну

Ниет тілектердің пайда болуы

Ниеттер тартысы және оның біреуін қалау

Тоқтамға келу үшін мүмкіншіліктердің біреуін қалау

Тоқтамға келген шешімді орындау

Ерік сапалары:

**мақсатқа ұмтылыс;
принциптілік;
дербестік;
инициативалық;
шешім қабылдағыштық;
табандылық;
ұйымдасқандық;
батылдық;
тәртіптілік.**

ЭМОЦИЯ

Эмоция латын тілінен аударғанда 'emoveo', яғни - қобалжу деген мағынаны білдіреді.

Эмоция – бұл адамның айналадағы өмір шындығына және өз басына деген өзіндік қарым-қатынасы.

Эмоция - адамның мінез-құлқына, іс-әрекетіне, пікіріне қанағаттануы немесе қанағаттанбауынан көрінеді.

Егер қажеттілік процесі қанағаттанатын болса, онда адам жағымды эмоциялық күй кешеді, егер, керісінше қанағаттанбаса онда жағымсыз күй кешеді.

Эмоция түйсік, қабылдау немесе ойлау сияқты санадағы нақтылықты бейнелеудің бір түрі болып саналады. Бірақ эмоция заттар мен құбылыстардың тек өзін ғана бейнелеп қоймайды, олардың субъектіге қатынасын және қажеттіліктерінің мағыналылығы мен іс-әрекеттің түрткілерін көрсетеді.

Шаттану –мұң, үрей мен қорқу, масаттану, өкіну осылардың барлығы адамның тітіркендіргіштерге психикалық реакциясының түрлерін көрсетеді. Осы реакцияларды әр адам субъективті қабылдайды да ерекше эмоциялық күй кешеді. Сонымен қатар адамның эмоциялық сферасы әртүрлі болғанымен оны тұлғадан бөлек қарай алмаймыз.

Эмоцияның негізгі қасиеттері

Эмоцияның субъективтілігі;

Эмоцияның полярлылығы;

Эмоцияның фазалығы.

Эмоцияның субъективтілігі-
адамдағы барлық психикалық
құбылыстар субъективті
болады, ол адамның өмірлік
тәжірибесіне, жағдайына,
ұстанымдарына байланысты
болады, бірақ субъективтілік
эмоцияда ерекше аңғарылады.

Эмоцияның кейбір түрлерін адам тежеп ұстай алады да, сырт көрінісі мүлдем қарама-қайшы көрініс алуы ықтимал. Эмоцияның субъективтілігінің ең бір негізгі ерекшелігі ол бір жағдайда әр адам әр түрлі эмоциялық күй кешеді, ал ұқсас күйзелістерінің өзінде де айырмашылықтар болады. Кей кездері біз өз күйзелісімізді сөзбен жеткізе алмаймыз, бұдан иллюзия пайда болуы мүмкін, яғни адамның нақтылы өмірден шетте қалу сезімі болады.

**Эмоцияның полярлылығы - оның өзі
эмоцияның анықтамасынан бас
алады, яғни қанағаттану мен
қанағаттанбау қажеттіліктерінің
ағымдық процесі. Барлық
эмоциялардың «оң» және «теріс»
полярлылығы болады: қанағаттану –
қанағаттанбау; қуаныш-мұң, көңілді-
көңілсіз т.с.с.**

Сонымен эмоциялық толғаныстар бір текті болмайды. Бір объектінің өзі біріне бірі қайшы келген әртүрлі сезімдік күйді пайда етеді. Бұндай құбылыстар амбивалентті (екі жақты) деп аталады. Бұндай жағыдай адамды тұрақты қалып пен нақты оқиғаға байланысты оның сезімі арасындағы қайшылықтан туындайды, мысалы, махаббат пен қызғаныштан туындайтын өшпенділік екеуі бірге жүреді.

Эмоцияның фазалығы - эмоцияның динамикасына байланысты болады. Бір эмоциялық жағдайдың өзінде қысым-бәсеңдік, қозу мен – тынышталу. Мысалы, ашу үнемі айқын қозу түрінде болады да қанағаттану мен тынышталу байланысты болады.

ЭМОЦИЈАНЫҢ ЖІКТЕЛУІ:

- стресс;
- фрустрация;
- көңіл-күй;
- сезім;
- аффект.

Афффект - («афффект» - сөзінің мағынасы жалпы алғанда қанағаттанудың әртүрлілігі, ауырсыну, тілек) – ол эмоцияның бірте-бірте күшеюінен көрінеді.

Афффект бұл – қысқа мерзімді, бұрқетпе, өте күшті эмоциялық реакция.

Стресс - бұл күтпеген шытырман жағдайда туатын эмоциялық күй.

Қауіп-қатер жағдайындағы әрекеттер, жылдам шешімге келу қажеттілігі, қауіп төнген сәттегі реакция, күрт өзгерген жағдайдағы мінез-құлық стресстік күйлер болып табылады

Көңіл күй – адамның барлық толғаныс тебіреністері мен әрекетіне өң беретін ұзақ эмоциялық күй. Көңіл күйлерінің бір қалыпта сақталу уақыты әр қалай болады. Өткінші және тұрақты болып екіге бөлінеді.

* Өткінші көңіл күй ол - қысқа мерзімді көңіл күй.

* Тұрақты көңіл күй – ол адамның мінез-құлқына бірнеше күн, бірнеше апта бойы өң бере алады.

Фрустрация - тұрақты жағымсыз эмоциялық күйге душар ететін , шектен асқан қанағаттанбаушылық фрустрацияның , яғни сана мен әрекеттің бұзылуының негізі болады. Тілке, мақсат, мотивтің жүзеге аспауының бәрі фрустрация туғыза бермейді. Фрустрация қанағаттанбаушылық дәрежесі адамның төзімін тауысарлықтай болған жағдайда көрініс береді.

СЕЗІМ

Сезім дегеніміз - бұл адамның қоршаған болмыс заттары және құбылыстарымен қатынас жасауынан туындаған әрқилы формада көрініс беретін толғаныс, күйзелістері.

Сезімдер организмде жүріп жататын ерекше процестермен байланысты. Бұл процестердің көзі негізінен сыртқы дүние өзгерістерінде, дегенмен, олар бүкіл дене әрекет қимылына әсер етеді.

Сезімдер:

**Ұнамды сезімдер – қажеттіліктері
қанағаттанған**

Жағымсыз сезімдер –

қажеттеліктердің қанағаттанбауынан

**Қажеттіліктердің деңгейіне байланысты
сезімдер:**

**Қарапайым: ашу, қорқыныш, уайым,
қызғаныш, күндеушілік**

**Күрделі - Моральдық, эстетикалық,
интеллектуалды**

Моральдық сезімдер - қоғам талабына орай адамның өз мінезіне лайық не лайық еместігін сезінген көңіл-күйді білдіреді. Принципі мен жалпы негізі – белгілі бір қоғамдық экономикалық сатыларда әлеумет мүшесінде қалыптасып отыратын мінез-құлық көріністері.

Эстетикалық сезімдер –
объектив шындықты бейнелеп,
оның әсемдігі мен сұлулығын,
жарамсыздығы мен сенімділігін
қабылдап, оған әсерленудегі
көңіл күй. Әсемдікті қабылдап
оған сүйсіну, ләззәттану, рухани
күшін арттыру сезімі - адамның
өмір тіршілігінде біртіндеп
қалыптасатын жағдай.

Интеллектуалды сезім - адамның

таным әрекетімен байланысты.

Шығармашылдық пен өнерге деген

көңіл – күй қатынасынан

туындайды. Адамның шындықты

тануға деген ақыл-ой сезімі ең

алдымен таңданудан басталады.

Ал таңдану адамды жетелеуге

итереді де, ізденімпаз әрекетін

тудырады. Іздену барысында адам

дамиды.

Құмарлық – адамның белсенді іс-
әрекетін оятатын күшті сезім.

Эмпатия - қайғы қасіретті
жағдайлар мен қиыншылықтарға
ұшыраған өзгелерге жанашырлық
білдіріп, олардың қалін өз басыңа
түскендей сезіну.

9-тақырып. Тұлға психологиясы

1.Тұлға туралы жалпы түсінік.

- а) адам дамуы мен тұлғаның қалыптасуындағы биологиялық және әлеуметтік компоненттерінің рөлі туралы.
- б) А. Н. Леонтьев концепциясы мен басқа тұлға теорияларындағы индивид пен индивидуалдық түсінігі.

2. Психологиялық құрылым және тұлғаның бағытталығы.

3. Қажеттіліктер тұлғаның белсенділігінің қайнар көзі ретінде.

4. Тұлғаның қалыптасу факторлары.

1. а) Адам қасиеттері: табиғи және әлеуметтік, туа берілген және жүре қалыптасқан, индивидуалды және жалпы, анатомо – физиологиялық , психологиялық және т.б. болып келеді.

1. б) А.Н. Леонтьев концепциясы бойынша:

Индивид – биологиялық эволюция өнімі,
адам түрінің өкілі.

Индивидуалдылық – тұлғаның
қайталанбас өзіндік үлгіде аяқталатын
психологиялық ерекшеліктеріне ұқсас
жағы.

Тұлға – қоғамдық қатынастарда тарихи
процестерде объект және субъект
ретіндегі саналы адам

2) Тұлға құрылымы – тұлға қасиеттерінің бірлік жүйесінде.

Биологиялық құрылымы –
индивид ретіндегі адам
қасиеттерінің жүйесі: жыныс, жас,
жүйкелік – физиологиялық
қасиеттер, физикалық
мәліметтер, темперамент.

Психологиялық құрылымы :

психикалық таным процестері,
тұлғаның эмоционалды – еріктік
қасиеттері.

Әлеуметтік құрылымы –

тұлғаның қоғамдық тәжірибесі:
білімі, шеберлік, дағдылар.

Тұлғаның бағыттылығы - өмірлік мақсаттар, түрткілер, қызығушылықтар, бейімделулер, идеалдар, дүние көзқарасы, сенімі, мінез және қабілеттер.

Тұлға құрылымы динамикалы, өйткені тұлға қасиеттері үнемі даму үстінде болады.

Тұлғаның бағытталығы оның мақсатында, болшақтық жоспарында, талаптануында, әлеуметтік позицияларында көрінеді.

3) *Тұлға белсенділігінің қайнар көзі – қажеттіліктер.*

Қажеттілік – нақты өмір шарттары мен дамуына қажет болатын тұлғаның жағдайы.

Қажеттіліктер – туындауына байланысты: тарихи және мәдени;

Тұлғаның даму деңгейі байланысты:
биогендік, өзіндік бекітілуі, өзіндік
дамуы, қоғамдық – саяси,
адамгершіліктер;

Қанағаттану сипатына байланысты:
материалды және рухани болып
бөлінеді.

Еңбекке қажеттілік – тұлғаның
маңызды қажеттілігі.

Сенім – көзқараспен сәйкес
іс-әрекет жасаудың саналы
түрткісі.

Талпыныс – қажетті жағдай
тудырғандың саналы түрткісі.

Қызығушылық – танымның
саналы түрткісі.

4) Тұлғаның қалыптасу факторлары:
тұқым қуалаушылық, орта (микро –және макро-), оқу және тәрбие, іс - әрекет.

Негізгі фактор – әлеуметтік – тарихи тәжірибені меңгеруге бағытталған іс-әрекет.

Тұлғаның қалыптасуы интериоризация көмегімен жүзеге асатын әлеуметтену болып табылады.

10-тақырып. Темперамент

Темперамент жайлы түсінік,
темпераменттің физиологиялық
негіздері.

Темперамент қасиеттері.

Темперамент түрлері және олардың
психологиялық сипаттамалары.

**1. Темперамент – бұл
психикалық іс - әректің
динамикасын көрсететін
тұлғаның индивидуалды –
психикалық қасиеттерінің
жиынтығы.**

Темпераменттің физиологиялық негізі жүйке жүйесінің жалпы типі болып табылады. И.П. Павловтың жоғары жүйке іс - әрекеті типтері жайлы ілімі: Қозу және тежелу процестерінің күші. Қозу және тежелу процестерінің тепе теңдігі Қозғалымпаздығы – процестердің алмасу жылдамдығы. Негізгі 2 типтің сәйкес келуі: әлсіз және күшті.

Күшті тип 3 формаға ие: салмақты, қозғалмалы, қозғыш. Әлсіз – салмақты, инертті.

Сангвиник – күшті, тепе-тең, қозғалымпаз тип;

Флегматик – күшті, тепе-тең, инертті тип;

Холерик – қозуы тежелуінен басым тип.

Меланхолик - әлсіз тип.

2. Темперамент қасиеттері:

Сензитивтілік (психикалық құбылыстар мен реакцияларды тудыратын тітіркендіргіштің минималды күшімен сипатталады).

Реактивтілік (реакциялардың ырықсыз деңгейі).

Белсенділік (қоршаған ортаға әсер ету күші, қуаттылығы).

3. Темперамент типтері –
тұлғаның психикалық
қасиеттерімен сәйкес келетін
заңды құбылыс немесе
байланыс. Крассис (лат.-
темперамент) – Гиппократ
бойынша қатынас,
пропорция.

Темперамент типтері:

Қасиеттері

	Сангвиник	Холерик	Флегматик	Меланхолик
1	төмен	төмен	төмен	жоғары
2	Жоғары	жоғары	төмен	төмен
3	Жоғары	жоғары	жоғары	төмен
4	Салмақты	ригидті	белсенді	реактивті
5	пласт.	Ригидті	ригидті	ригидті
6	экстрав.	интров.	интров.	интров.
7	Жоғары	жоғары	жоғары	депрес. жоғары

Мінез - әртүрлі іс - әрекеттің
әртүрлі түрлерінд, қарым –
қатынаста және өзара
әрекетінде көрініс беретін
тұлғаның жалпы тұрақты
сипатының жүйесі.

Мінез – бұл тұлғаның әлеуметтік
мінез – құлықтарының тәсілі.

Мінез қасиетінің пайда болу шарты жүйке жүйесінің жалпы типтерінің қасиеттері. Мінез темпераментпен тығыз байланысты.

Темперамент тұлғаның
тұқымқуалаушылық
қасиетіне жатады, ал мінез
тұлғаның жүре пайда
болатын қасиеттерінен
қалыптасады.

2. Мінездің құрылымына келесі қасиеттер жүйесі кіреді:

Тұлғаның шындыққа қатынасының әралуандалығын бейнелейтін қасиет.

Психикалық процестердің әртүрлілігін бейнелейтін қасиет.

Мінездің негізі - өмірлік мақсаттардың, сенімдердің, көзқарастардың жүйесі.

Мінездің қасиеттері (сапалары)

- ❖ адамгершілік тәрбиелілік;
- ❖ мінездің кеңдігі;
- ❖ тұтастық;
- ❖ мінездің күші;
- ❖ мінездің қаттылығы;
- ❖ мінез тереңдігінің деңгейі;
- ❖ мінездің біркелкілігі;
- ❖ мінездің тұрақтылық деңгейі.

3. Көрініс беруі мүмкін және тұрақсыз болып табылатын, тұлғаның сипаттарынан, адамның мінездік ерекшеліктерінің салыстырмалы тәуелсіздігі.

Мінездің жастық ерекшеліктері:

мектепке дейінгілерде – еркелік, ашықтық, еліктеу.

кіші мектеп оқушыларында – орындаушылық, белсенділік.

жеткіншектерді – тұрақсыздық, ар – намыс сезімінің күшеюі, турашылдық;

жоғары мектеп оқушыларында – романтизм, өмір мәнін іздеу, махаббат, сыншылдық және т.б.

Мінез
акцентуациясы –
қалыпты деңгеймен
патологиялық
деңгейдің арасындағы
шекара.

Мінез акцентуациясының психологиялық түрлері:

- гипертимді;
- циклоидты;
- истероидты;
- лабильді;
- астроневротикалық;
- тұрақсыз;
- сензетивті;
- психо-астеникалық;
- конформды;
- шизоидты;
- эпилептоидты.

4. *Мінездің қалыптасу заңдылықтары:*

- Мінездің қасиеттері биологиялық заңға емес, қоғамдық заңға бағынады.
- Мінездің әрбір сапасы саналы қатынастардың дәріжесімен анықталады.
- Тәрбие мен дамудың әлеуметтік жағдайы және оның тұқымқуалайтын индивидуалды қабілеттерімен өзара әрекеті іс - әрекет арқылы мінез сапасын анықтайды.

Қабілеттер – бұл қандай да бір іс -
әрекеттің сәтті орындалуының
шарты болып табылатын, тұлғаның
индивидуалды психикалық
сапаларының жиынтығы.

Адамда қабілеттердің бар болуының
негізгі белгілері – жаңа білімдерді,
біліктілікті және дағдыларды игеру
жылдамдығы.

Қабілеттің қалыптасуына әлеуметтік пен биологиялық (генотиптік) шарттар әсер етеді, нышандар (сезім органдарының, мидың құрылымдық және морфологиялық ерекшеліктері) қабілеттердің табиғи алғышарты болып табылады.

Жүйке жүйесінің қасиеті және нышандар

Мидың туа біткен индивидуалды – ерекшеліктері әлеуметтік өмірдің нақты жағдайында әрекет ететін факторларың нәтижесі болып табылады. Осы бастама тәжірибелік іс - әрекетте ғана өзінің шынайы мазмұнына ие болады және осыдан қабілеттердің әлеуметтік шарттылығы шығады.

Қабілеттің түрлері:

- жалпы - барлық адамдарға тән ;
- арнайы индивидуалды сипатқа ие (ақыл – ой, тәжірибелік, шығармашылық және оқу қабілеті, пәндік - іс - әрекеттік және тұлғааралық).

Қабілеттің даму деңгейлері

Орташа - ақпаратты сәтті меңгеру, оны іс - әрекетте қолдану.

Жоғары немесе талант - өзбеттілік, оригиналдылық, ойлаудың жалпылығы және т.б.

Ең жоғары немесе данышпандылық - ойлаудың оригиналдылығы, іс - әрекетінің сәйкес түрлерінің дамуының бағытын анықтаушы, қоғамға – маңызды құндылықтарды жасау.

11 - Тақырып

Даму психологиясы - адамның мінез-құлқындағы жас ерекшелік өзгерістерін түсіндіретін психологиялық ғылым.

Даму психологиясының салалары:

- Балалар психологиясы;
- Жасөспірімдер психологиясы;
- Ересек адамдар психологиясы;
- Геронтология (кәрілік психологиясы).

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУ ТЕОРИЯЛАРЫ

Дамудың биогенетикалық тұжырымдамасы

Дамудың әлеуметтік генетикалық тұжырымдамасы

Бала дамуының екіфакторының конвергенциясы
тұжырымдамасы

Бала дамуының психоаналитикалық тұжырымдамасы

Тұлғаның эпигенетикалық теориясы (Эрик Эриксон)

Әлеуметтік үйрету теориясы

Дамудың когнитивті теориясы (Ж.Пиаже)

Мәдени-тарихи тұжырымдама

Психикалық даму тұжырымдамасы (Д.Б.Эльконин).

Тұлғаның даму процесі

- **Тұлға** – адамға онтогенезден біткен, күрделі әлеуметтік даму процессінің жемісі – *даму принципі*.
- **Өсу** – психикалық процесстердің сандық артуы;
- **Даму** – психикалық процесстер, механизмдер, құрылымдардың сапалық артуы;

Даму типтері

- Эволюциялық даму;
- Инволюциялық даму;
- Гетерохронды даму;
- Биологиялық даму;
- Әлеуметтік даму;
- Арнаулы даму;

Интеллекттің даму кезеңдері: (Ж.Пиаже)

- Сенсомоторлы интеллект кезеңі (0-2 жас);
- Нақты амалдар кезеңі (2-11\12 жас);
 амалға дейінгі деңгей (2-6\7 жас);
 нақтылы амалдар деңгейі (6\7-11\12 жас).
- Формальды амалдар кезеңі (11\12-14\15 жас).

Э.Эриксон бойынша тұлғаның даму сатылары

Даму сатысы	Әлеуметтік қарым – қатынас орыны	Тұлғадағы полярлық сапа	Прогресивті даму- дың қорытындысы
1.Нәрестелік (0 – 1)	Ана немесе оны алмастырушы түр	Дүниеге сенушілік – дүниеге сенбеушілік	Энергия және өмірлік қуаныш
2.Ерте балалық шақ (1-3)	Ата- аналар	Дербестік – ұят, күдік	Тәуелсіздік

Э.Эриксон бойынша тұлғаның даму сатылары

Даму сатысы	Әлеуметтік қарым – қатынас орыны	Тұлғадағы полярлық сапа	Прогресивті даму- дың қорытындысы
3.Балалық шақ (3 -6 жас)	Ата – анасы, ағасы, апайы	Енжарлық бастау- пасивтік, айып	Мақсатқа талпынушылық
4.Мектептік жас(6 – 12)	Мектеп, көршідер	Жете білушілік – сапалы емес	Меңгеру білімділік және іскерлік

Э.Эриксон бойынша тұлғаның даму сатылары

5.Балалық жігіттік (12-20)	Топтағы құрбылары	Көпшілік- тұлғаны мойындамаған	Өзталғамын өзі шешу, берілгендік және шыншылдық
6.Ерте жас (20-25)	Достары, сүйіктісі	Жақындық- жекелеу	Араласып істеу, махаббат

Э.Эриксон бойынша тұлғаның даму сатылары

7. Ересек жас (25-65)	Топтағы құрбылары	Көпшілік- тұлғаны мойындамаған	Өзталғамын өзі шешу, берілгендік және шыншылдық
6. Қария жас (65 жоғары)	Достары, сүйіктісі	Жақындық- жекелеу	Араласып істеу, махаббат

Бала дамуының психоаналитикалық тұжырымдамасы

З.Фрейд бойынша психикалық даму эрогенді аймақтардан сексуалды энергияның алмасу деңгейіне байланысты:

1. Оральды деңгей (0-1 жас);
2. Анальды деңгей (1-3 жас);
3. Фаллистік деңгей (3-5 жас);
4. Латентті кезең (5-12 жас);
5. Генитальды деңгей (12-18 жас).

Л.С. Выготскийдің жасқа байланысты кезеңдеуі төмендегідей болады

- жаңа туу кризисі – нәресте кезеңі (2 ай – 1 жас)
- 1 жас кризисі – балбөбек кезеңі (1-3 жас);
- 3 жас кризисі – сәбилік және мектепке дейінгі кезең (3-7 жас)

Л.С. Выготскийдің жасқа байланысты кезеңдеуі төмендегідей болады

- 7 жас кризисі – мектеп жасы (7-13 жас;
- 13 жас кризисі – жеткіншек кезеңі (13-17 жас);
- 17 жас кризисі

Адам дамуының зерттеу әдістері:

Кесін алу тәсілі жиі қолданылады: жеткілікті үлкен топтарға нақтылы методиканың көмегімен белгілі аспекттің дамуы, мысалы, интеллекттің даму деңгейі оқытылады. Сол топтардың өзгешеліктерінің нәтижесінде мәліметтер алады – бұл бірдей мектеп бағдарламасымен оқытылатын бірдей жастағы немесе мектеп жасындағы балалар алынады.

Салыстыру тәсілі: әр топ мәліметтері өзара салыстырылып, қандай даму тенденциясы байқалатынын және оның немен қамтамасыз етілетіні жайында қорытынды жасалады.

Интеллекті оқи отырып, жас ерекшелік тенденциясы – бала-бақша тобындағы (5 жас), мектепке дейінгі ойлаудың өзгешеліктерін, бастауыш мектеп оқушыларын (9 жас), және де орта сыныптағы жас өспірімдерді салыстыра отырып айқындалады.

Донгитютті тәсіл көбінде “ұзақ бақылау” деп аталынады. Бқл жерде бір баланың ұзақ уақыт аралығындағы дамуы бақылауға алынады. Бақылаудың мұндай типі әлдеқайда жұқа тенденциялардың дамуын, “көлденең кесуді” қамтымайтын белгілі бір аралықта қтетін өзгешеліктерді айқындауға мүмкіндік береді.

Тәжірибе балалармен белгілі бір жағдайда жүргізіледі. Айқындау тәжірибесінде баланың нақ осы шақтағы өзіне тән даму деңгейі мен ерекшеліктері түсіндіріледі.

Жобалық әдіс оның негізі – проекция принципінде қаланған, бұл - өзіне қажетті меншігінің, сапасының, көңілінің басқа адамдарға ауытқуы. Бала, өз тәжірибесінен шыға отырып, өзінің қамқорлығымен үлесін бере отырып, күңгірт пішінде бейнеленген суреттерге (апперцептивті тематикалық балалар тестінің түрі) қарап, олар туралы айтып береді.

Балалардың бала-бақша тобындағы немесе мектеп сыныбында бір-біріне көңіл бөлуі социометриялық әдісті анықтауға мүмкіндік береді.

Топтастыру әдісі - арнайы шарттар жасау арқасында, психикалық функцияның даму динамикасы бақыланып отырады. Осындай жағдайда Л.С.Выготский бала ұғымдарының қалыптасу процесін байқады (тәжірибе – генетикалық әдіс).

12- Тақырып

Перинатальды кезеңдегі психикалық даму

- **Құрсақтағы бала дамуы:**

Бірінші үш ай- сенсорлы күйзелістер, эмоцианалды күйлер қалыптасады, ана мен бала ана ағзасы арқылы қатынасады;

Екінші үш ай – ана мен бала эмоциясы тәуелді, сыртқы қатты дабастарға әсер етеді, тактильді стимулдарға жауап береді;

Үшінші үш ай – жүйке жүйесінің ерекшеліктері, қабілеттіліктері, психикалық ерекшеліктері қалыптасады, анасының дауысына, жүрек қағысына, әуендерге, ана тіліне әсер етеді, тағамдарға таңдамалылық танытады.

Туу дағдарысы

Туу барысы нәресте үшін қиын қыстау, өтпелі кезең, сондақтан ол туу дағдарысы деп аталады.

- **Туу дағдарысының себептері:**

Физиологиялық (ана мен баланың ажырауы);

Психологиялық (шартсыз рефлексстердің іске асуы);

Нәрестелік кезеңдегі психикалық даму

Нәрестелік кезең – нәрестенің алғашқы рет құрсақтан тыс өмірге бейімделуі, ұйқыдан сергектік сәттердің басымдылығы, көру, есту, шартсыз рефлекстерінің қолданысы.

- Естуі: 2-3 – аптада қатты дыбыстаға тынышталып, жиырыла қалады: 3-4 аптада – дәл осындай әсер адам дауысына байқалады; 3-5 аптада – айрықша түстерге көзін тоқтатады;

Нәрестелік кезеңдегі психикалық даму

- Көру мен есту баланың қабылдау, түйсіне процесстерінің бастамасы. Олар доминанта теориясы арқылы іске асады.
- 1 айлық бала анасын көргенде көзін тоқтатады, қол аяғын тырбыңдатады, дыбыстар шығарады, күледі. Бұл “жандану кешені” деп аталады және нәрестенің сәбилік кезеңге өткені

Нәресте дамуының әлеуметтік жағдайы

- Нәрестенің анасына қарап күлгені – психикалық дамудың әлеуметтік жағдайы қалыптасқанының көрінісі.
- Алғашқы айлардығы ересектердің қамқоры, эмоциональды қатынасы дамуға ықпал етеді.
- Нәрестелік кезең әрекеті – эмоционалды тұлғалық қатынас (М.И.Лисина).

Нәрестелік кезеңдегі жетекші әрекет

- Ұстау;
- Жүру;
- Әрекеттері: заттарды орынынан қозқалту, заттарды манипуляциялау, қызметтік әрекеттер.
- Алғашқы сөз (нұсқаушы жестер түрінде).

Бір жас дағдарысы

- - сәбидің (0-1) балалық шаққа өту (1-3) кезеңі.
- **мәні** - бір жасқа дейін жалғасқан бала мен ересектің біртұтастығы осы кезеңде іштей ажырайды, балада: бала және ересек пайда болады.
- **Себептері:** ішкі және сыртқы;
- **Көріністері:** ересектің тыйымдарын аффективті әсер ету, бала мазасызданады, өзбеттілік танытады. Өз қажеттіліктерін қанағаттандыруға баланың мүмкіндіктері толық жетпеуінен көңіл күйінің түсуі.

ЕРТЕ БАЛАЛЫҚ ШАҚ

Ерте балалық шақта дамудығы әлеуметтік жағдайы;

Ерте балалық шақтағы заттық әрекеттің дамуы;

Ерте балалық шақтағы танымдық ірекеттің қалыптасуы;

Ерте балалық шақтағы тұлғалық қалыптасу;

Ерте балалық шақтағы тілдің дамуы;

Үш жас дағдарысы.

Ерте балалық шақтағы танымдық әрекеттің қалыптасуы

- Қабылдау;
- Көрнекі -әрекеттік ойлау(1-4 жасқа жейін жетекші ойлау тәсілі);
- Көрнекі –образдық ойлау (2,5 жастан 6,5 жасқа дейін жетекші);

Ерте балалық шақтағы тұлғалық қалыптасу кезеңдері

Өзіндік таным. Бала екі жаста айнадан өзін таниды → өзін ІІІ жақта атайды → өз атын айтады.

Өзін - өзі бағалау. “Мен”, “мен жақса бала”, “мен жақсымын”, “мен үнемі жақсымын” т.б.

“Мен өзім”. Өзбеттілік, автономиялық, кейбір жағдайларда ересектерге тәуелділік.

Ерте балалық шақтағы тілдің дамуы

■ Тіл дамуының бағыттары:

1. Заттар мен әрекеттердің атауын білдіретін сөздерді атау;
2. Сөйлеу тілінің дамуы. 1,5 жасар бала 30-40 сөзден 100 сөзге дейін атай алады, сирек қолданады. 2 жаста 300 сөзге дейін қолданады.
3. Ана тілінің грамматикасын меңгеру.

Үш жас дағдарысы

1. Негативтілік – бала орындаудан бас тартқан әрекетіне негативтілік танытады.
2. Қырсықтық – бала аса қажет болғандықтан емес, өз айтқандықтан айтқанынан қайтпайды.
3. Құнсыздану - әдеттегі нәрселердің құндылығын жоғалтуы.
4. “Асаулық” – нақты ересекке емес отбасылық заңдылықтарға қарсы келу.
5. Өзбеттілік – бала әрекеттерді өзбетті орындағысы келеді.
6. Қарсылық - -ата –аналарымен қақтығыстарда көрінеді.
7. Деспоттық - өз мінез құлығын өз шешеді.

13- Тақырып

Мектепке дейінгі баланың әлеуметтік жағдайы

- **Әлеуметтік жағдай өзгерісі:** бала алғаш рет отбасынан тыс ортаға шығады, ересек адамдар өміріне араласады.
- **Әлеуметтік жағдайдағы қарсылықтар:** бала – қоғамның бір мүшесі, ол қоғамнан тыс өмір сүре алмайды. Өз қатарластарымен тең дәрежедегі қарым қатынас орнай бастайды.
- **Мектепке дейінгі баланың жетекші әрекеті ойын**

Мектепке дейінгі баланың танымдық әрекеті

- **Қабылдау:** сенсорлы және ана тілі эталондарын қабылдайды.
- **Ойлау:** шындықты объективті, элементарлы-ғылыми түрде қабылдайды.
- **Ес:** ырықты есте сақтау дамиды.
- **Қиял:** ойын әрекеті барысында, заттарға қатысты қиял қалыптасады.

Мектепке дейінгі баланың сөйлеуі

- **Тілдің дыбыстық қоры дамиды.** 3 жаста – 1000-1500 сөзді, 6 жаста -2500-3000 сөзді белсенді қолданады.
- **Сөз құрамы жетіледі.** Фонематикалық естуі қалыптасады.
- **Тілдің грамматикасы.** Бала тілдің морфологиялық, синтаксистік қырларын меңгереді. Ересектердің сөзін дұрыс түсінеді.
- **Сөз құрамын таниды,** қажетті формада қолдана алады.

Мектепке дейінгі кезеңдегі тұлғалық қалыптасу

- **Өзіндік таным** – қарқынды интеллектуалды және тұлғалық даму негізінде мектепке дейінгі кезеңнің соңында қалыптасады. Қоғамдық қатынастар жүйесінде 3 жаста «сыртқы» өзіндік таным болса, 7 жаста «өзіндік» таным болады.
- **Өзін-өзі бағалау.** Бала алдымен өзгелердің әрекетін бағалайды, кейіннен өз әрекеттеріне баға бере алады. 7 жаста өзін адекватты бағалайды.
- **Өз көңіл-күйін бағалау.** Кезең соңында бала өзінің эмоционалды күйіне баға бере алады.
- **Жыныстық сәйкестік.** Өз жынысына тән мінез-құлық танытады.

Баланың мектепке психологиялық даярлығы

- Мектепке психологиялық даярлық – мотивациялық, интеллектуалды, ырықсыздық аяларының жоғары дәрежеде даму деңгейін көрсететін күрделі білім.
- Даму жолдары (П.Я.Гальперин):
 1. Ырықсыз қылықтардың қалыптасу жолы;
 2. Танымдық әрекет эталондары мен тәсілдерін игеру жолы;
 3. Эгоцентризмнің децентрацияға алмасу жолы.
- Интеллектуалды даярлық.
- Мотивациялық даярлық.
- Ерік жігер даярлығы.

Жеті жас дағдарысы

■ Негізгі көрсеткіштері:

1. Еркіндіктің жоғалуы (тілек пен әрекет арасына “бұл маған керек пе?” күйзелісі кірігеді).
2. Мәнерлену (бала әлдебірді жасырады, өзін керемет етеі көрсетпек болады).
3. “Ащы конфет” көрінісі (баланың көңіл күйі нашар болса да, оны көрсетпеуге тырысады).

Дағдарысты “еркіндікті жоғалту көрсеткіші” деп те атайды (Л.С.Выготский).

Кіші мектеп оқушысының әлеуметтік жағдайы

“Бала – ересек” және “Бала – бала” қатынасы
“Бала – мұғалім”, “Бала – қатарлас”,
“Бала – ата-ана”, “Бала – қоғам”
қатынасына алмасады.

- Жаңа әлеуметтік жағдай бала өмірін күрделендіріп, стрессогендіге айналдырады.
- Баланың жаңа ортаға бейімделуі оның дамуынан және тұлғалық сезімдерінен анықталады.

Оқу әрекеті

- **Оқу әрекеті** – ғылым, мәдениет және адамзат жетістіктерін игеруге бағытталған әрекет.
- **Оқу әрекеті** баланы өзіне қарай бұрады, рефлексияны талап етіп “мен кім едіп” және “мен кім болдым” бағасын беруге итермелейді.
- Оқу әрекетінің **құрылымы** (Ә.Әльконин):
 1. Оқу мотивациясы;
 2. Оқу міндеттері;
 3. Оқыту әрекеті;
 4. Бақылау әрекеті;
 5. Бағалау әрекеті.

Кіші мектеп оқушысының әлеуметтік статусы мен “Мен”-концепциясы

- Кіші мектеп шағының соңында баланы тұлға деп атауға болады.
- Оқу әрекеті баладан қатарластарына бағытталған, ойлау әрекетімен байланысты ерекше түрдегі рефлексияны талап етеді.
- **Мотивация** – тұлға негізі. Ол оқу әрекетінің ішкі (танымдық) және сыртқы (стимулдар негізінде оқу) мотивтерін түзеді.
- **Намысы** оянады.

Кіші мектеп оқушысының ойлау ерекшеліктері

- Психикасы қалыптаты дамыған баланың ерекшелігі – танымдық белсенділік.
- **Образдық ойлау:** бұл кіші мектеп оқушысының негізгі ойлау түрі, мұнда мәселелерді іштей шешеді.
- **Логикалық ойлау:** кіші мектеп оқушысы логикалық ойлай алғанымен бұл әзірше оқуға қатысты синзетивті кезең.
- **Сөз-логикалық ойлау:** оқыту жүйесі ойлаудың осы түрін дамытуға бағыттала құрылған.
- **Теоретикалық ойлау:** ғылыми ұғымдарды меңгеру барысында мектеп шағында қалыптасатын ойлау түрі.

Кіші мектеп оқушысы тілінің дамуы

- Кіші мектеп оқушысы ана тіліндегі жүйелерге бағдарлана бастайды: дыбыстық, грамматикалық.
- **Жазу тілі** арқылы сөйлеуі дамиды. Жазу тілі арқылы бала хат таниды. Жазу тілінің дамуы – оқу, жазу дағдаларын меңгертеді, дыбыс пен әріп арасындағы ассоциацияларды қалыптастырады, бұл даму процесі болып табылады.

14 – Тақырып

Жасөспірім дамуының әлеуметтік жағдайы

- Әлеуметтік жағдай тәуелді балалық шақтан жауапкершілікті ересектік өмірге алмасумен ерекшеленеді. Жасөспірім – балалық шақ пен ересек арасындағы аралық кезең. Жасөспірім құндылықтары өзгереді.
- Жасөспірім даму барысында ұлы жол кешеді: өзімен және қоршаған адамдарымен қарсылыққа түсе отырып тұлғалықты иеленеді.
- Ересек статусына жасөспірім қол жеткізе алмағандықтан есею сезімін емес, толымсыздық сезінеді.
- Айналасындағы ересектер жасөспірімнің есеюін қабылдап, қоғамдық пайдалы істерге араластырса, жасөспірімдік дамудың әлеуметтік жағдайы сәтті болады.

Психологиялық тұжырымдамалардағы жасөспірімдік кезең

- **Рекапитуляция теориясы (Ст.Холл):** жасөспірімдік романтизм кезеңі, сондықтан стресс, қақтығыс, тұрақсыздық, энтузиазм, қарсылықпен сипатталады.
- **Э.Шпрангер:** жасөспірімдік кезеңде “Мен” ашылады, рефлексия қалыптасады, өз индивидуалдылығын таниды.
- **В.Штерн:** тұлғалық қалыптасудың бір кезеңі.
- **Ш.Бюлер:** жасөспірімдік жыныстық жетілумен байланысты.

Психологиялық тұжырымдамалардағы жасөспірімдік кезең

- **Э.Эриксон:** адам өміріндегі аса маңызды, ең күрделі кезең.
- **Ж.Пиаже:** 11-15 жас аралығындағы балада соңғы децентрация қалыптасып, әлемді қалай өзгертуге болады көзқарасынан қарастыра бастайды.
- **Л.С.Выготский:** жасөспірімдердің қызығушылықтарының, ойлауының, қиялдуының өзгерісін, өзіндік таным негізінде рефлексияның қалыптасуын көрсетті.
- **Д.Б.Эльконин:** әлемге бағытталған оқу әрекеті жасөспірімнің өзіне бұрылады, “Мен кімін?” сұрағына нақты әрекеттермен қатынасуы барысында жауап алады.

Жасөспірімдер дағдарысы

- **Жасөспірімдік дағдарыс** – балалық шақтан ересектік өмірге өту шегі. Дағдарыс қанағаттандырылуы күрделі жаңа қажеттіліктің туындауымен сипатталады. Сырт көзге қатаңдық, қырсықтық, тұйықтық т.б. көрініс береді.
- **Дағдарыс себептері:**
 1. Сыртқы факторлар: несектердің үздіксіз бақылауы, қамқорлығы, ал жасөспірім мәселелерін өзбетті шешуге ұмтылады.
 2. Ішкі факторлар: ойлағанына қол жеткізуде кедергі жасайтын әдеттер мен мінез сапалары (тыйымдар, әдеттер, ересектерге бағыну әдеті)

Жасөспірімдердің физиологиялық өзгерістері

- Анатомо-физиологиялық жетілу психологиялық дағдарыс фоны.
- Гормондардың күрделі әрекеттесуі мен жыныстық гормондардың белсенділігі интенсивті физикалық және физиологиялық дамуға әкеледі.
- Бойы мен дене салмағының күрт өсуі байқалады. Басы, қол-аяғы ересектер көлеміне жетеді, сүйек қаңқасы жылына 4-7 см. өседі. Жасөспірім өзін икемсіз, ығақсыз сезінеді.
- Қарқынды даму нәтижесінде жүрек, өкпе, қан айналым қызметтері өзгереді → қан қысымы (АД) → шаршау → көңіл-күйінің өзгермелілігі → гармональды тасу → ұстамсыздық.

Жасөспірімдердің жыныстық сәйкестіктері мен сексуалды мінез құлақы

- Жасөспірімдер өздерін өз жынысының өкілдерімен сәйкестендіре бастайды. Бұл кезде өзіне өзге жыныс өкілінің қатынасы маңызды болып, сырт бейнесіне басым назар аударады; шашы, киімі, бет әлпеті, өзін өзі ұстауы, дене бітімі.
- Қыздан мен ұлдардың бір-біріне ынтығуы алғашында “мазақтау”, “қырындау” түрлерінде көрінеді. Кейіннен бір бірімен қатынастағы ұялу жоғалады.

- Ересек жасөспірімдер өз жынысындағы қатарластарымен достық топтар құра бастайды. Жасөспірім қиялдағы **романтикалық қатынастарын** іске асырып, күйзелістерін рефлексиялап, нәтижесене қатысты “сабақ” алады.
- Жасөспірімдерде аса қозғыштықпен сипатталатын жыныстық ынтығу пайда болады. Бұдан қажеттілік пен ата-ана тыйымдарының арасында қақтығыстар туындайды. Мұндай қатынастардың әлеуметтік қолданысы –**би**.
- Жасөспірімдер жыныстық қатынастарға баса назар аударады, қатынасқа қатысты шыдамсыздық танытады. Алғашқы жыныстық жақындықтар ересек адамның жыныстық өмірінен көрініс табады.

Жасөспірімдердің қатарластары және ересектермен қарым қатынасы

- Жасөспірімдік өзінің отбасылық қатынастарын қайта қарастыратын кезең. Өзін дара тұлға ретінде таныту жолында үйреншікті отбасылық қатынастардын бас тартып, қарсыласа бастайды.
- Отбасылық қатынастардан бас тарту негативтілік арқылы көрінеді. Негативтілік – торығудың алғашқы механизмі, ол өзіндік “менін” іздестірудің бірден бір жолы.
- Жасөспірімдік кезеңде қатарластармен қарым қатынас бірінші орынға қойылады. Өмір тәжірибесі өзімен тең адамдарды бақылау арқылы жасөспірім өз қылықтарына баға береді. Бұл шақта дос – ерекше тұлға, өзіндік “мен” досының бойында бейнеленеді. Жасөспірімдік кезеңдегі достық жасөспірімнің өзін тануына, бірлесе әрекеттесуге, өзін әлеуметтік ортамен сәйкестендіруге үйренеді, конформдылығы артады. Отбасында негативті жасөспірімден әдетте қатарластары арасында конформды болады.

Жасөспірімдердің когнитивті саласындағы өзгерістер

- **Ойлауының** дамуы: ұғымдардың пайда болуын игеру арқылы интеллектуалды әрекетті дамыту
- **Қиялдың** дамуы: абстрактілі ойлау нәтижесінде қиял фантазияға кетеді.
- **Зейіні:** өзіне қажетті объектіге зейінінтұрақтай алады, зейін басқарылатын процескеайналады.
- **Ес:** ырықты, мағыналық, логикалық есте сақтау қалыптасады.
- **Сөйлеуі:** сөздік шығармашылыққа қатысты жасөспірім синзетивті.

Жасөспірімдердің жетекші әрекеті

Құрдастарымен қарым-қатынасы жасөспірімдердің жетекші әрекеті.

1. Қарым қатынас ақпарат құралы;
2. Қарым қатынас тұлға аралық қатынастардың арнаулы түрі, әлеуметтік қатынастарды қалыптастырушы, өзінің ой пікірін дәлелдеу жаттығулары.
3. Қарым қатынас – эмоционалды қатынастар түрі. Бірлік, эмоционалды сәттілік, сыйластық сезімдерін қалыптастырады.

Жасөспірімдердің мотивациялық, адамгершілік, тұлғалық дамуы

- Қызығушылықтар – “жасөспірімдер проблемаларының кілті”.
- Л.С.Выготский жасөспірімдердің доминантты қызығушылықтарын көрсетті:
 - “эгоцентрлік доминанта”
 - “қашықтық доминантасы”
 - “күш салу доминантасы”
 - “романтика доминантасы”

Жасөспірімдер адамгершіліктерінің дамуы

- **Адамгершілік даму.** Қарым қатынас барысында адамгершілік нормалары танылып, қалыптасады.
- **Адамгершілік таным.** Бұл тек жасөспірімдік кезеңде туындайды.
- **Адамгершілік дүниетаным.** Жасөспірімдер қажеттіліктеріне сапалы өзгеріс енгізетін танымдар жүйесі.

Жасөспірімдердің тұлғалық ерекшеліктері

- **Тұлға бағыттылықтарының түрлері:**

Гумманистік бағыт

Эгоистік бағым

Суицидалды бағыт

- **Өзін-өзі анықтау.** Өз болашағын болжау кезінде, мектеп бітірген шақта көрінеді.

Бозбалалық шақ

- **Бозбалалық** – жасөспірімдік пен ересектік арысындағы кезең (15-25 жас аралығы). Бұл кезеңде адам өзіне қатысты ішкі ұстанымын тағайындайды. “Мен кімін?”, “Мен қандай болуым керек?”
- **Зейіні:** қарсылықты тенденция.
- **Шығармашылық қабілеттіліктер.** Жаңа ақпаратқа қатысты интеллектуалды бастамалық танытады.
- **Әрекеттің индивидуалды стилі.** Танымдық әрекетте интеллектуалды стиль ретінде көрінеді.

Жастық шақтың ерекшеліктері

- болмыспен дүние танудың қиылысы;
- өзінің жеке бірлігі мен айырмашылығын түсінуі;
- бар болмысымен сезімнің құрастыруы;
- жыныс рөлдерінің дифференциациясы;
- мамандықтың таңдауы;
- мінез акцентуациясының өзіндік ерекшелігі;
- махаббаттың пайда болуы;
- өзін ұғынуы;

Кәсіби оқу – бозбалалардың жетекші әрекеті

- Кәсіби талғамның қалыптасу кезеңдері:
 1. Әр кәсіби әрекетті қайталаушы бала ойыны.
 2. Ұнамды кәсібін жасөспірімдік кезеңде қиялдайды.
 3. Құндылықтарына негізделе отырып мамандық таңдау.
 4. Қолданбалы қырын ескере отырып мамандық таңдау.

15- Тақырып

Ересек жас психологиясы

- Ересек мерзімі адамның өмірдің мерзімдері барлығымен ең үлкен болып табылады. 20-25 жылдарға бастайды және 60-65 жылдарға бітеді. Ересек мерзімінің кезеңдері:
 - 1.ерте естиярлық;
 - 2) орташа естиярлық.

Ер жету

- Жетілумен барлық адамгершілік сапалардың өте жарық әсер етуін мерзімдерді деп атайды. Адам уақыт бұл өз қабілеттіліктері ашуға, мүмкіндік, бұл оның даралығының құлпыра гүлдеуі жүзеге асыра алады.
- Кәсіби жоспардағы оның қалыптасуы, онда болады адамдары бар қарым-қатынастың жаңа деңгейіне өтеді, (немесе жұбайлар) жұбай рөлде және ата-ананың өзін іске асырады.

Ересек жасының бірінші мерзімі

- Психологиялық, физиологиялық және таңырлық ерекшеліктермен ие болады.
- Адам өз жеке дамытуын жалғастырады. Оның негізгі психологиялық функцияларын тұрақтандырады. Сенсор сезгіштігі дамытуды найзаға жетеді.
- Ықылас өзгереді, ауыстырып қосуға оның көлемі және қабілеттілік үлкеетін сайлау болып қалыптасады.

Жад, ойлау, эмоция

- Да, ұзақ уақыттық та жад (қалай ұзақ уақыттық, сол сияқты) үлкен көрсеткіштерге жетеді.
- Ойлауға процесстердің иілгіштікпен және қунақылығымен айырмашылығы болады. Нақтылы жас шамасына байланысты ойлаудың нақты түрлері сәл көбірек дамы.
- Сонымен бірге қызу салада өз ерекшеліктеріне қатысады. Адам ұзақ позитивті қызу байланыстар анықтауға тырысады.

Екінші естиярлықтың мерзімі

- Өз басты ерекшеліктерін алады. Психикалық функциялардың деңгейінің төмендетуі тән. Бұл адамның организмның мүмкіндіктері төмендейтін шартталған.
- Зияткерлік қызмет жеткілікті өнімді, бірақ 50 жылдардан кейін төмендейді. Адам үшін мәндірек жанұя ішінде қатынастар болып қалыптасады.

Естиярлық

- Кәсіби қызмет адамның өміріндегі үлкен орынында орналасуға жалғастырады. Мен ерекшеліктер айқындалады - тұжырымдама.
- Адам адам, өздігінен бағасы сияқты өзін жүзеге асатындай бағалайды болып қалыптасады.

40 жас дағдарыстары

- Адам 40 жаста өз өмірін қайтадан қайта қарайды. Оның ағуын әрбір уақыт үшін жеке-жеке, айқын шекаралар оның өту жоқ. Адам өмірдің мағынасын қайтадан іздейді. Жиі ол отбасылық өмірдегі өзгерістерімен шартталған.
- Балалар бұл сәтте дербес ұсақтайды. Онда өз өмірі көрініп қалады, ата-аналардағы өткір қажеттік түсіп қалады

Отбасындағы қарым-қатынастар

- Балаларға деген қамқорлықты бұл моментке дейін сабақтас жұбайларды жиірек оңашада болып қалады, және кейбір бұдан былай қалмады (бұрынғы қатынас та бір-біріне, бірлескен жауапкершілік те, махаббат та арақатынастардағы және ыстықтап тұр) олар ештеңе дәнекерлік андағайлай алады, сондықтан көп жұбайлық булар мерзімдер бұл ыдырайды.
- Адамдар жақын, Друзьлер, бауырластар жоғалтады. Адам, оның позициясы және өмірге қатынасында бұның барлық айтылмауы мүмкін.

Кәсіби шеберлік

■ Э.Клапаред. Өсімтал жас шамасындағы адам нақтылы жоғары ол енді жоғары көтеріле алмаған кәсіби деңгей және өз ұстасы қайрайды жетеді. Ниет және адамның мүмкіндігі бірақ біртіндеп баяулайды, оның кәсіби қызметінің белгісіз басылуында болады. Бұл жоқтықтармен талпыныстың адамында бәрінен алыс өсуге ұғындырылады, оның таңырлық қабілеттіліктері және мүмкіндіктердің басылуы, оның денсаулығының күйі және бұйрық.

Кемелденген шақ психологиясы (60 жастан бастап)

- Геронтогенез кезеңі.

Кемелденген адамдар;

Қарттар;

Ұзақ өмір сүрушілер.

- Сенсорлы әрекеттері нашарлайды, бақылаудан шыққан эмоционалды күйге енеді.

Кәрілік

- Қартаю - бұл жинағы қағылез тән биологиялық процесс.
- Уақыт адам бұл (хобби, әуес болу, творчестволық жұмысты) қызметтің жаңа, қандай болса да басқа түрі бірдеңе өзі үшінді табу үшін маңызды.
- И.П.Мечников қартаюдың патологиялық және физиологиялық процесстерін ерекшеледі.
Физикалық күй азады: зат алмасуды бұзады, жеке жүйелер және органдардың жұмысқа қабілеттілігі төмендейді.

Психикалық функциялар

- Мерзім бұл адамда барлық психикалық функциялардың басылуы байқалады: таңырлық процесстер ойлау процессі, белсендіден кем баяулайды, қабылдау, жад, сенсорикаларды бейнет тартатын болып қалыптасады.
- Адамның өзгерістеріне адам ұшыраған. Егде адамдар пассивтенеді, қызудан кем және абдырауық өте сенім туғызылатын. Бірінші жоспарға жанұя, оған деген қамқорлықты сөз сөйлейді. Олар өз денсаулығындағы ықыластарды шоғырлайды.

Қызмет

- Егде адам үшін өзінің әуес болуы, жұмысты маңызды табылсын, қанағаттандыру да қуантарлығу. Ол жұмыста жаңа қызметпен көңілсіз еске түсірулерге уақыт та, ниет те сатылуға таппайды.
- Сонымен бірге белсенді қызмет өзінің бағаның сақтауында көмектеседі және жалғыздықтың сезінуінен адам алып кетеді. Адам мерзім жиі бұл өмірдің ішінде талап етілмеген өз творчестволық потенциалы немесе бай тіршілік тәжірибемен сыр қылып айту жүзеге асыруға тырысады.